

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

30. Yıl Özel Sayısı Eylül / September 2022 • 144-155

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1149994

BURHÂNÜDDİN EN-NESEFÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Burhânüddîn en-Nasafî and His Scholarly Personality

Ömer FİDANBOY

Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Hatay, Türkiye

Res. Assist. Prof., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Hatay, Turkey

omerfarukfidanboy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0708-7853>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 28.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 13.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.09.2022

Bu çalışma, "Burhânüddîn en-Nesefî'nin Allah Anlayışı -İsimler ve Sıfatlar-" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ömer Fidanboy)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

BURHÂNÜDDİN EN-NESEFÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Burhânüddîn en-Nasafî and His Scholary Personality

Öz

Burhânüddîn en-Nesefî, (ö. 687/1289), 600/1203 yılında Mâverâünnehir bölgesinin Nesef kasabasında (günümüz Özbekistan'ın Karşi şehrinde) doğmuş önemli bir düşünürdür. Dehlî, Şâm ve Bağdât gibi dönemin önde gelen ilim merkezlerine ilim yolculukları düzenleyen Nesefî, İslâm tarihindeki en sıkıntılı siyâsî dalgalanmaların yaşandığı bir zaman dilimine tanıklık etmiş, birçok devletin kuruluş ile yıkılışlarına, yeni saltanatların ilânına ve İslâm dünyasındaki kanlı savaşlara şahit olmuştur. Böylesine kargaşalı dönemde yaşamasına rağmen iyi bir eğitim aşamasından geçip kendisini ilim meclislerine kabullendirmeyi başarmış, geri kalan hayatını tedrisât faaliyetleriyle sürdürmüştür. Yaşamı boyunca batıl addettiği ideolojilerle ve bid'at mezheplerle mücadele eden Nesefî, bunlara karşı tevhîd prensibini ve Ehl-i Sünnet'in temel inanç esaslarını savunmuştur. Fıkıhta Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) takip etmekle birlikte, Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi düşünürlerin etkisiyle i'tikatta Eş'arîliği benimsemiştir. Farklı alanlarda eserler ortaya koyan Nesefî, İslâm düşüncesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Burhânüddîn en-Nesefî, İlmî Kişilik.

Abstract

Burhânüddîn en-Nasafî (d. 687/1289) is an important scholar who was born in the town of Nasef (Nahsheb) in Transoxiana region (in the city of Karshi in modern-day Uzbekistan) in 600/1203. Nasafî, who organized scientific journeys to the leading scientific centers of the period such as Nesef, Dehlî, Damascus and Baghdad, witnessed a period in which the most difficult political fluctuations in the history of Islam were experienced. It has witnessed the establishment and collapse of many states, the proclamation of new sultanates and bloody wars in the Islamic world. Despite living in such a turbulent period, he passed through a good education stage and succeeded in getting himself accepted to scientific assemblies, and continued his education activities for the rest of his life. Nasafî, who struggled with the ideologies and innovation sects that he considered to be false throughout his life, defended the principle of tawhid and the basic belief principles of the Ahl al-Sunnah against them. Although he followed Ebû Hanîfe (d. 150/767) in fiqh, he adopted Ash'arism in creed under the influence of thinkers such as Ghazali (d. 505/1111) and Fahrudin er-Razi (d. 606/1210). Nasafî, who produced works in different fields, made important contributions to Islamic thought.

Keywords: Kalam, Burhânüddîn en-Nasafî, Scholary Personality.

GİRİŞ

İslâm düşüncesinde fikrî hareketliliğin yaşandığı, önemli isimlerin ve eserlerin ilim dünyasına kazandırıldığı bir dönemde yaşayan Neseffî, yaşadığı dönemin önde gelen isimlerindedir. Neseffî, eğitim hayatını idâme ettirdiği bölgelerin jeopolitik önemi ve yaşadığı dönemin zamansal değeri bakımından ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir düşünürdür.

Neseffî'nin yaşadığı dönemde İslâm Dünyası, üç büyük tahribat yaşamıştır: Birincisi, doğudan gelip, yakıp yıkmayı kendilerine şîâr edinen Moğol İstilâsı; İkincisi, batıdan gelip İslâm'a karşı topyekûn bir savaş başlatan Haçlı İstilâsı; Üçüncüsü ise İslâm dünyasında iktidarı elinde tutan aileler arasındaki derin düşmanlıklardır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen söz konusu dönemde Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), İbn Mâlik el-Endelüsî (ö. 672/1274), 'İzzüddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (ö. 676/1277), İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), İbn Teymiyye el-Harrânî (ö. 728/1328) gibi önde gelen düşünürler yetişmiştir. Neseffî de bunlardan biridir.

Henüz genç yaşlarda ilim macerası başlayan Neseffî, aldığı eğitim ve düzenlediği ilmi yolculuklarla kısa bir süre içerisinde büyük bir saygınlık kazanmıştır. Kelâm, felsefe, mantık ve cedel/nazar gibi alanlara olan hâkimiyeti onu ayrıcalıklı kılan özelliklerindedir. Yine Mâtürîdî bir coğrafyada doğmasına rağmen Eş'arî geleneğinin etkisiyle Eş'arîliği benimsemesi oldukça dikkat çekicidir.

Çalışmamızda Neseffî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve hakkında yapılan çalışmalar incelenmekte olup bu bağlamda Neseffî'nin ilmi kişiliği analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda elde edilen sonuçlar sistematik bir şekilde ortaya konulmuştur.

1. BURHÂNÜDDİN EN-NESEFÎ'NİN HAYATI

Neseffî'nin gerçek adı Muhammed'dir. Kaynaklarda Burhânüddîn (dinin delili) ve Ebû'l-Fazl/Fazâil (erdem/lerin atası/öncüsü) lakaplarıyla anılmaktadır. Bazı kaynaklarda kısaca Burhân şeklinde geçmektedir. Ayrıca babasının da adı Muhammed olduğundan "İbn Muhammed" künyesiyle de anılmıştır. Çocukları hakkında herhangi bir malumat tespit edemediğimiz Neseffî'nin Ebû 'Abdillâh künyesiyle anılması Abdullah adında bir oğlunun olduğuna işaret etmektedir. Yine fıkhîta Hanefî mezhebini benimsediğinden el-Hanefî nisbesiyle de meşhur olmuştur.¹

¹ İbn 'İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, I-XI, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1986-1993, XI, s. 574; Zehebî, Şemsüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1993, V, s. 317; *el-İber fî Haberi men Ğaber (et-Târîhu'l-Evsat)*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrût 1405/1985, III, s. 355; Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II, Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd-Dekken 1914, II, s. 127; Hicranî, Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed b. Ali Bâ Mahreme el-Hadremî eş-Şâfi'î, *Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti Ayânî'd-Dehr*, thk. Cum'a Mekerî-Halid Zevârî, I-VI, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008, V, s. 407; Yâfi'î Ebû Muhammed 'Affüddîn Abdillâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, I-IV, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997, IV, s. 151; Safedî Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûtî-Mustafa Türkî, I-XXIX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420/2000, I, s. 126; İbn Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Misrî, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, I-III, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1413/1992, s. 246-247; 'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, yy., ts., s. 204; Çelebî, Katib Mustafa b. 'Abdillâh el-Kostantînî, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrût 1941, II, s. 1273; Davûdî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût ts., II, s. 252; Bağdadî, İsmail b. Muhammed Emin el-Bâbânî, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts., IV, s. 194; *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts. II, s. 135; Kehhâle, Ömer Rızâ b. Muhammed ed-Dimaşkî, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifî'l-Kütübî'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrût 1406/1986, XI, s. 276, 297; İbn el-Verdî, Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Ma'arrî el-Kindî, *Târîhu İbni'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1417/1996, II, s. 227; Hasenî, Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdil'âlî et-Tâlî, *el-İ'lâm bi-men fî Târîhi'l-Hind mine'l-A'lâm: Nüzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir*, Dâru İbni Hazm, Beyrût 1420/1999, I, s. 81; Ziriklî, Ebû Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, yy., 2002, VII, s. 31; Tehânevî, Muhammed b. Alî b. Kâdî Muhammed Hâmid el-Hanefî

Hayâtı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlayamadığımız Neseî'nin doğum tarihi ile ilgili farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte² yaygın kanâate göre 600/1203 yılında Mâverâünnehir bölgesinin Nesef (Özbekistan/Karşi) şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yere nispetle Neseî olarak şöhret bulmuştur. Nitekim bu bölgede doğup mezkûr nisbe ile anılan birçok âlim bulunmaktadır.³

Erken yaşlarda kendini ilme adayan Neseî, birçok ilim yolculuğu (*rihle-i 'ilmiyye*) düzenlemiştir. Kaynaklarda daha çok Dehli (Delhi), Dımaşk (Şâm) ve Bağdâd yolculuklarından bahsedilmektedir. İlk eğitimini Nesef'te tamamlayan Neseî, ardından Dehli'ye Dârü'l-Mülk'e gidip orada bir süre dersler vermiştir. Daha sonra Dımaşk'a geçip faaliyetlerini burada idâme ettirmiştir. Son olarak 675/1277 yılında hac vazifesini yerine getirmek üzere Mekke'den Bağdâd'a yerleşerek hayatının geriye kalanını burada tedrisât ile geçirmiştir.⁴

Bağdâd'da tedrisât faaliyetlerine devam eden Neseî, orada vefat edip *Hayzürân Kabristanı*'nin doğu tarafında yer alan Ebû Hanîfe'nin türbesinin hemen yanı başına defnedilmiştir.⁵ Vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda 679,⁶ 684,⁷ 686⁸ ve 688⁹ gibi farklı tarihler zikredilmiştir. Ancak uzun dönem kendisine öğrencilik yapan İbnü'l-Füvatî (ö. 723/1323), onun 22 Zilhicce 687 (17 Ocak 1289) tarihinde vefat ettiğini aktarmaktadır. İbnü'l-Füvatî'nin verdiği tarih daha isabetli görünmektedir.¹⁰

2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Neseî, yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, erken yaşlarda kendini ilim meclislerine kabul ettirmiş, birçok alanda eser yazmıştır. Nitekim kelâm, felsefe, mantık, cedel/nazar, fıkıh, tefsir ve tasavvuf alanında telif ettiği eserler onun çok yönlü bir âlim olduğunu göstermektedir. Fıkıhta Hanefî olmasına ve i'tikatta Mâtürîdî ekolünün hâkim olduğu bir coğrafyada yetişmesine rağmen Gazzâlî ve Râzî gibi Eş'arî kelâmcıların etkisiyle Eş'arîliği benimsemiştir.¹¹ Ayrıca cedel ilminde Ebû Hâmid Rûknüddîn el-'Amîdî'nin (ö. 615/1218) metodunu benimseyip önemli eserler ortaya koymuştur. Neseî'nin *Keşfü'l-Hakâik* adlı tefsîrinin Fâtiha sûresini tahkîk eden Üsâme Abdülvehhâb, müellifin Mâtürîdî olduğunu¹² iddia etse de

el-Fârûkî, *Mevsû'atü Keşşâfi Istilâhâtü'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1996, I, s. 553; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhâlim b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Matbaatu's-Sa'âde, Kâhire 1324, s. 194-195; İbn el-Gazzî, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdirrahmân, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen, I-IV, Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, Beyrût 1990, IV, s. 322; Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Littiratur*, Leiden 1943-1949, I, 615; *Supplemband*, Leiden 1937-1942, I, 849; Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (neşredeninin girişi) nşr. İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, Dübey 1422/2001, s. 13-14; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567, İstanbul 2006; Fidanboy, Ömer, *Burhânüddîn en-Neseî'nin Allah Anlayışı -İsimler ve Sıfatlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Adana 2022, s. 7-12.

² Brockelmann, *GAL*, I, 615; *Supplemband*, I, 849; Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (neşredeninin girişi) s. 14.

³ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, thk. Abdullâh Ömer el-Bârûdî, Beyrût 1988, IV, s. 487; Temîmî, Takiyyüddîn Abdülkâdir, *Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettâf Muhammed el-Huluv, Riyâd 1989, II, s. 93, 96, 136, 157, 188; Yeşilyurt, Temel, *Ebû'l-Berekât en-Neseî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000, s. 18-19.

⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, s. 317; Safedî, *el-Vâfi*, I, s. 126; Hasenî, *el-İ'lâm*, I, s. 81; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Özen, "İlm-i Hilâf...", s. 175; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, s. 317; Safedî, *el-Vâfi*, I, s. 126; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 246-267; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, s. 297; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁶ Zehebî, *el-İber*, V, s. 346; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-Cenân*, IV, s. 200-201; İbn 'îmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, s. 585; Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (neşredeninin girişi) s. 29.

⁷ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1861; Hicranî, *Kılâdetü'n-Nahr*, V, s. 407; 'Aynî, *'İkdü'l-Cümân*, s. 204; Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (neşredeninin girişi) s. 29.

⁸ Bağdadî, *İzâhu'l-Meknûn*, IV, s. 194; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 914-195; Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (neşredeninin girişi) s. 29.

⁹ Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (nşr. grş.) s. 29.

¹⁰ Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (nşr. grş.) s. 32.

¹¹ Tehânevî, *Mevsû'a*, I, s. 553; İbn el-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, IV, s. 322; Özen, Şükrü, "İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşe'ü'n-nazar", *Makâlât*, sayı: 2 (1999), ss. 171-198, s. 176; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

¹² Neseî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-'Azîz*, thk. Üsâme Abdülvehhâb Hamd b. Abdülazîz, Câmî'âtü'l-'Ulûmü'l-İslâmiyyetü'l-'Âlemiyye, 'Ammân/Ürdün 2011, (mukaddime) s. 14.

gerekece olarak öne sürdüğü mukallidin imânını geçerli kabul etmesi¹³ ve Nesefli olması gibi argümanlar onun Mâtürîdî olduğunu ispatlamak için yeterli değildir. Öte yandan Neseffî'nin yer yer farklı mezheplerin görüşlerini benimsemesi, onun koyu/radikal bir Eş'arî olmayıp olayları önyargısız bir şekilde değerlendirdiğini ve yüzeysel bir yaklaşım sergilemediğini göstermektedir.

Ahlâkın önem ve gerekliliği üzerinde duran Neseffî, müderrislik yaptığı yıllarda kendisinden ders alacak olan öğrencileri belirli bir aşamadan geçirip seçerek ders halkasına kabul ederdi. Bununla birlikte bu aşamayı geçen talebelere ek olarak “günde sadece bir öğün yemek yemek, bir gün dahi olsa derslerini aksatmamak ve yolda hocasını gördüğünde sadece sünnet olan selamı verip geçmek; tokalaşma, el öpme vb. davranışlarda bulunmamak” gibi şartlar koşardı.¹⁴ Görüldüğü üzere ahlâk temelli bir eğitim anlayışına sahip olan Neseffî, öğrencinin hocasına büyük bir saygı duyması gerektiğini ve bunun en temel eğitim/öğretim kriterlerinden biri olduğunu savunur. Bununla birlikte ilim talebesi ilim yolculuğunda son derece samimi olmalı ve bu uğurda tek gayesi Allah'a yakınlaşmak (*takarrub*) olmalıdır. Zira yalnızca bu gayeyle hareket edenler gerçek ilmi elde ederek âhireti arzular. Böylece hem dünya hem de âhiret saâdetini elde ederler. Bunun aksine hareket edip yalnızca dünyalık gayeler peşinden koşanlar ise hem dünyalarını hem de âhiretlerini kaybederler.¹⁵ Allah'a yakınlaşmayı kendilerine gaye edinenler, sürekli Onu anarlar (*tezekkür*) ve “*halvet*,¹⁶ *samt*,¹⁷ *sehr*¹⁸ ve *cû*”¹⁹ olmak üzere dört şartı yerine getirmeye çalışırlar.²⁰

Öte yandan Neseffî, Allah'ı zikretmenin dil ile sınırlı bir ibadet değil, kalp ve beden tüm uzuvlarıyla gerçekleştirilen bir eylem olduğunu savunur. Öyle ki bazı âlimler bunun kapsamını daha da genişleterek “göz, kulak, dil, el, ayak, kalp ve ruhun” zikirlerinden bahsetmişlerdir.²¹ Neseffî'nin ahlâk ve ibadet merkezli bu açıklamalarına, eserlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) yaptığı atıflara, Hallâc-ı Mansûr'u (ö. 309/922) müdafaasına²² ve *Mekârimu'l-Ahlâk* gibi konu ile ilgili eserlerine bakılınca onun kelâmî ve felsefî kimliğinin yanında tasavvûfî bir eğilime sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Neseffî'nin bu yönü onun kelâmî eser ve görüşlerine de yansımıştır.

2.1. Hocaları ve Talebeleri

Neseffî'nin “Nesef, Delhi, Şâm ve Bağdâd” gibi ilim merkezlerinin önde gelen âlimlerinden ders almış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte kaynaklarda hocaları ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar Neseffî'nin Ebû Hâmid Rûknüddîn el-Âmîdî (ö. 615/1218)²³ ve Râzî'den ders almış olduğu iddia edilse de kaynaklarda bunu teyit edecek bir bilgi bulunmamaktadır.

Kaynaklarda Neseffî'nin öğrencileri arasında “İbnü's-Sâhib (ö. 685/1286), Şemsüddîn es-Semerkandî (ö. 722/1322), İbnü'l-Fuvatî (ö. 723/1323), Allâme İbn Mutahhar el-Hillî (ö.

¹³ Neseffî, *Keşfü'l-Hakâik*, Köprülü Kütüphanesi, nr. 123, vr. 744b.

¹⁴ Hasenî, *el-İ'lâm*, I, s. 81.

¹⁵ Neseffî, Burhânüddîn, *Mekârimu'l-Ahlâk*, thk. Muhammed b. Abdullâh Ahmet, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2011, s. 29-30.

¹⁶ “Bu terim, “günahlardan sakınmak ve huşû içinde ibâdet edebilmek üzere تنها yerlere çekilip oralarda yaşamak” anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in yalnızlığı sevdiği, ara sıra Mekke'nin dışındaki Hirâ mağarasına gidip burada inzivâyâ çekildiği bilinmektedir”: Bkz. Uludağ, Süleymân, “Halvet”, *DİA*, XV, ss. 386-387, İstanbul 1997.

¹⁷ Arapçada “susmak” anlamına gelen bu kelime ile kastedilen; yerinde, az ve öz konuşmak (killet-i kelâm), halk ile iletişimi azaltıp Hakk (yaratan) ile iletişimi arttırmaktır.

¹⁸ “Gece uykularını terk etmek (killet-i menâm)” anlamındaki bu kavramdan kasıt, geceleri az uyuyup çokça ibâdet etmektir.

¹⁹ Sözlükte “açlık” anlamına gelen bu kelime istilâhta, az yemek (killet-i ta'âm) ve mümkün merteye oruç tutup nefsi terbiye etmek demektir. Ayrıca bu şıkkin önemini vurgulayan Neseffî, az yemeyi ve oruç tutmayı Cennet'in anahtarları olarak nitelemiştir.

²⁰ Neseffî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, s. 24.

²¹ Neseffî, Burhânüddîn, *Meşâriku'l-Envâr fi Şerhi'l-Esmâ'î'l-Hüsna*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. A 1168/1, s. 19.

²² Özen, “*İlm-i Hilâf...*”, s. 176.

²³ Özen, Şükrü, “*İlm-i Hilâf...*”, s. 175; Sinanoğlu, “Neseffî, Burhânüddîn”, *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

726/1325), Birzâlî (ö. 739/1339) ve Kâdi'l-Kudât Celâlüddîn el-Hanefî (ö. 745/1344)" gibi önde gelen âlimler zikredilmektedir.²⁴

2.2. Eserleri

Nesefî, felsefe, kelâm, mantık, hilâf, cedel, tasavvuf ve fıkıh gibi birçok alanda eser kaleme almış çok yönlü bir âlimdir. Ancak bu eserlerinin yalnızca bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *el-Fusûl fi 'İlmi'l-Cedel (el-Mukaddimetü'l-Burhâniyye fi'l-Cedel)*: Kaynaklarda bu eser "*el-Mukaddimetü'n-Nesefiyye*,²⁵ *Mukaddime fi'l-Hilâf*²⁶, *Fusûlü'n-Nesefî fi 'İlmi'l-Cedel*,²⁷ *el-Mukaddimetü'l-Burhâniyye*,²⁸ *Mukaddime fi'l-Cedel ve'l-Hilâf ve'n-Nazar*,²⁹ *el-Fusûl fi'l-Cedel*,³⁰ *el-Fusûl fi 'İlmi'l-Cedel* ve *el-Fusûlü'l-Burhâniyye fi'l-Cedel*"³¹ isimleriyle de aktarılmaktadır. Eserin yazma halinde beş nüshası bulunmaktadır.³²

el-Fusûl, Necmettin Pehlivan tarafından kaleme alınan makalede *Âdâbu'l-Bahs Devrimine Doğru Son Evrim: Burhânüddîn en-Nesefî'nin el-Fusûl*'ü adıyla tahkik edilmiştir.³³ Eser, nazar/cedel alanına ait kıymetli bir eser olup üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bulgârî³⁴ ile Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî'nin (ö. 749/1349) *Şerhu'l-Fusûl fi'l-Hilâf*³⁵ ve Şemsüddîn es-Semerkandî'nin *Şerhu'l-Fusûl*³⁶ veya *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Burhâniyye fi 'İlmi'l-Cedel*³⁷ adlı şerhleri bunlardan bazılarıdır.³⁸

2. *Menşeu'n-Nazar*: Bazı kaynaklarda eserin tam adı *Menşeu'n-Nazar fi 'İlmi'l-Hilâf* şeklinde geçmektedir.³⁹ Eser, *el-Fusûl*'den sonra kaleme alınmış⁴⁰ onun özeti niteliğindedir. İçerisinde ilmî münazaralarda gözetilmesi gereken kurallar belirtilip "telâzüm bahisleri, itirazların def'i ve kıyâsların der'i" olmak üzere üç ana husus üzerinde durulmuştur.

Nesefî bu eseri bizzat *el-İntisâr fi Şerhi Menşei'n-Nazar*⁴¹ adıyla şerh etmiştir.⁴² Ayrıca eserin *Şerhu Menşei'n-Nazar*⁴³ ve *Ecvibe 'ani'l-Esileti'l-letî Evredevâ Şârihu Menşei'n-Nazar 'alâ Musannifihi*⁴⁴ adında yazarları tam olarak bilinmeyen iki farklı şerhi daha bulunmaktadır. Ayrıca Şeyh Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) de bu eseri şerh ettiği söylenmektedir.⁴⁵

²⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, s. 317; Safedî, *el-Vâfi*, I, s. 126; Hasenî, *el-İ'lâm*, I, s. 81; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Özen, "İlm-i Hilâf...", s. 175; Sinanoğlu, "Nesefî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

²⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

²⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, II, s. 127; Adenevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 256; Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, s. 252; 'Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 204; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 247; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 246-267.

²⁷ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1273; Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, II, s. 194; Tehânevî, *Mevsû'a*, I, s. 553.

²⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 31.

²⁹ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1272, 1798-1799, 1803.

³⁰ Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, IV, s. 194; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, s. 297.

³¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

³² Bkz: Süleymâniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, Mustafa Efendi, nr. 1203/1; Ayasofya, nr. 2468/1, 2566; Laleli, nr. 739; Şehid Ali Paşa, nr. 2303; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1229/2; Kayseri Raşid Efendi, nr. 27016; Çorum, nr. 1071/4; Berlin, Staatsbibliothek, nr. 5168; Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Yahuda Section, nr. 3334 (iki nüsha: mecmua nr. 187 ve 2246); Taşkent Bilimler Akademisi, Biruni Enstitüsü Kütüphanesi, nr. 1983; Sinanoğlu, "Nesefî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

³³ Pehlivan, Necmettin-Ceylan, Hadi Ensar, "Âdâbu'l-Bahs Devrimine Doğru Son Evrim:...", ss.1-75.

³⁴ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1273.

³⁵ Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli, nr. 740.

³⁶ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1273.

³⁷ Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2303.

³⁸ Sinanoğlu, "Nesefî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

³⁹ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1861; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

⁴⁰ Özen, "İlm-i Hilâf...", ss. 182-193.

⁴¹ Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3034.

⁴² Pehlivan-Ceylan, "Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî el-Hüseynî et-Türkî'ye Ait İki Yeni Eser:...", ss. 115-207.

⁴³ Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2303/6.

⁴⁴ Süleymâniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1203/6.

⁴⁵ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1861.

Menşeü'n-Nazar'ın yazma halinde beş nüshası⁴⁶ bulunmakta olup 1999 yılında Şükrü Özen tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁷

3. *Def'u'n-Nusûs ve'n-Nukûd*: Kaynaklarda Neseffî'ye nispet edilen⁴⁸ bu eserin yazma nüshası Berlin Yazma Eserler Kütüphanesi'nde olduğu kaydedilmektedir.⁴⁹

4. *et-Terâcîh*: Eser, deliller arasında te'âruz meselesini değerlendirmektedir.⁵⁰ Yazma nüshası Berlin Yazma Eserler Kütüphanesi'ndedir.⁵¹ Şerîfe binti 'Âlî b. Süleymân 2006 yılında eseri tahkik edip değerlendirerek Melik Su'ûd Üniversitesi Dergisi'nde yayımlamıştır.⁵²

5. *en-Nikâtü'd-Darûriyyetü'l-Erba'îniyye (en-Nikâtü'd-Darûriyye ve el-Üstukussâtü'l-Erba'îniyye, el-Üstukussât)*: Eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır.⁵³ Burada Ebû Hanîfe, Şâfi'î (ö. 204/820), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Züfer (ö. 158/775) gibi âlimlerin ihtilâf ettikleri 40 konu cedel metoduyla tartışılarak Ebû Hanîfe'nin görüşleri lehine deliller serdedilmiştir.⁵⁴ Neseffî'nin bu eseri *Şerhu Nüketi'l-Erba'în fi 'İlmi'l-Cedel*⁵⁵ adıyla bizzat şerh ettiği bildirilir.⁵⁶ Ayrıca eserin biri Sa'd b. 'Alî es-Semerkandî'ye (ö. ?) ait *Şerhu Nüketi'l-Erba'în*,⁵⁷ diğeri yazarı belli olmayan *Şerhu'n-Nikâti'd-Darûriyyeti'l-Erba'îniyye*⁵⁸ adında iki şerhi bulunduğu kaydedilir.⁵⁹

6. *Muhtasaru Nihâyeti'l-'Ukûl*:⁶⁰ Eser, Neseffî'nin kaleme aldığı en hacimli kitabıdır. Yazma nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'ndedir.⁶¹ Bazı kaynaklarda *el-Müntehab min Nihâyeti'l-'Ukûl* adıyla da aktarılmaktadır.⁶² Eserin Râzî'nin *Nihâyetü'l-'Ukûl* adlı kitabının özeti niteliğinde olduğu söylenir.⁶³ Nitekim Neseffî'nin kendisi de giriş kısmında Râzî'nin mezkûr adlı eserini örnek aldığını belirtir.⁶⁴ Bununla birlikte eser analiz edildiğinde salt bir özet olmayıp yer yer Neseffî'ye ait birtakım ekleme ve çıkarmaların bulunduğu görülmektedir.

Yeni Cami 758 numarada kayıtlı olan bu eser mecmua halinde olup içerisinde iki eser bulunmaktadır. 1-219 varakları arasında eş-Şehristânî'nin *Nihâyetü'l-İkdâm*'ı, 220-408 varakları arasında ise Neseffî'nin mezkûr eseri yer almaktadır.

7. *Risâle fi'l-İşk*: İsminden de anlaşılacağı üzere eser, tasavvufa dair küçük bir risâledir.⁶⁵ Yazma nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'ndedir.⁶⁶

8. *Mekârimü'l-Ahlâk*: Eserin tek yazma nüshası Diyarbakır Yazma Eserler Kütüphanesi'ndedir.⁶⁷ Muhammed b. Abdullâh Ahmed el-Könevî tarafından tahkik edilen eserin

⁴⁶ Süleymâniye Kütüphanesi, Reisülküttab, nr. 1203, vr. 11b-15a; Ayasofya, nr. 2566, vr. 43a-46a; Şehid Ali Paşa, nr. 2303, vr. 95a-97b; Bursa Orhan Gazi Kütüphanesi, nr. 778!2, vr. 26a-33a; Berlin, nr. 5170, vr. 16a-20b.

⁴⁷ Özen, "İlm-i Hilâf...", ss.171-198.

⁴⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Özen, "İlm-i Hilâf..." s. 178; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁴⁹ Berlin Kütüphanesi, nr. 5171.

⁵⁰ Özen, "İlm-i Hilâf..." s. 178; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁵¹ Berlin Staatsbibliothek, nr. 5172.

⁵² Neseffî, *et-Terâcîh*, thk. Şerîfe bnt. Ali b. Süleymân, *Mecelletü Câmi'i'l-Melik Su'ûd*, 19 (1427/2006), ss. 889-959.

⁵³ Süleymâniye Kütüphanesi, Reisülküttab, nr. 1203/3; Laleli, nr. 2243; Ragıb Paşa, nr. 1297/2; Nuruosmaniye, nr. 1310, 1889.

⁵⁴ Pehlivan-Ceylan, "Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî el-Hüseynî et-Türkî'ye Ait İki Yeni Eser...", ss. 115-207.

⁵⁵ Süleymâniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, nr. 2106/2.

⁵⁶ Özen, "İlm-i Hilâf...", s. 178; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁵⁷ Süleymâniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 2200.

⁵⁸ Süleymâniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1203/7.

⁵⁹ Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁶⁰ Süleymâniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 758.

⁶¹ Süleymâniye Kütüphanesi, Yenicami, nr. 758.

⁶² Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, vr. 227b.

⁶³ Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁶⁴ Neseffî, Burhânüddîn, *Muhtasaru Nihâyeti'l-'Ukûl (el-Müntehab min Nihâyeti'l-'Ukûl)*, Süleymâniye Kütüphanesi, Yenicami, nr. 758, vr. 220b.

⁶⁵ Özen, "İlm-i Hilâf...", s. 178; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁶⁶ Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 680.

⁶⁷ Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. A 1168/2.

içerisindeki hadislerin tahrîcini 'Alî Rızâ b. Abdullâh yapmıştır. Eser, Muhammed el-Hasanî es-Semerkandî'nin (ö. 556/1161)⁶⁸ *Riyazâtü'l-Ahlâk* adlı kitabından⁶⁹ esinlenerek kaleme alınmıştır.⁷⁰

9. *Meşâriku'l-Envâr fi Şerhi'l-Esmâ'i'l-Hüsnâ*: Kaynaklarda Neseffî'ye ait olduğu söylenen bu eserin⁷¹ günümüze ulaşan üç yazma nüshası bulunmaktadır.⁷² Neseffî, Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-Esnâ* ile Râzî'nin *Levâmi'u'l-Beyyinât* adlı eserlerinden hareketle bu eseri kaleme aldığı söyler.⁷³

10. *el-Müntehab mine'l-Maksadî'l-Aksâ fi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*: Eser, Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-Esnâ*'sının özeti niteliğinde olup⁷⁴ tek yazma nüshası ABD'deki Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.⁷⁵

11. *el-Vâdih (Keşfü'l-Hakâik)*: Eser, Râzî'nin *Mefâtihu'l-Ğayb*'ının özeti niteliğindedir.⁷⁶ Bununla birlikte eser, sade bir özet formatında değildir. Bilakis eserde yer yer Râzî'ye muhâlefet edilip farklı yorumlar ortaya konulmuş, birtakım eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır. Ayrıca Muhammed b. Kâdî Eyaşlûğ'un (ö. h. 830-850 arası) eseri ihtisâr ettiği söylenir.⁷⁷ Eserin, yazma halinde üç nüshası bulunmaktadır.⁷⁸

Eserin Nâs sûresinin tefsiri İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî tarafından 2001 yılında;⁷⁹ Fâtiha sûresinin tefsiri Üsâme Abdülvehhâb Hamd b. Abdülazîz tarafından 2011 yılında;⁸⁰ Bakara sûresinin birinci cüz'ü Abdülcevvâd Halef Muhammed Hamîd tarafından 2011 yılında⁸¹ ve son olarak Bakara sûresinin ikinci cüz'ü de Hâlid Mansûr Mahmûd tarafından 2012 yılında tahkik edilmiştir.⁸²

Suyûtî (ö. 911/1505),⁸³ İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)⁸⁴ ve Âlûsî (ö. 1270/1854)⁸⁵ Neseffî ve mezkûr eserinden bu tefsîrinden bahsetmektedirler.

12. *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbîhât*: Kaynaklarda zikredilen bu eser,⁸⁶ İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-İşârât*'ının şerhi olup felsefe ve mantık ilimlerine aittir.⁸⁷

⁶⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 149.

⁶⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 149; Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 938.

⁷⁰ Neseffî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, (Mukaddime) s. 7.

⁷¹ Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, s. 135; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31.

⁷² Âtîf Efendi Kütüphanesi, nr. 1529; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. A 1168/1; Berlin Staatsbibliothek, nr. 2233.

⁷³ Neseffî, *Meşâriku'l-Envâr*, s. 1-2; Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 1032; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁷⁴ Özen, "İlm-i Hilâf..." s. 178; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁷⁵ Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Yahuda Section, nr. 2432, mecmua nr. 4235.

⁷⁶ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1756; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, II, s. 127; Adenevî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 256; Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, s. 252; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, s. 317; 'Aynî, *İkdü'l-Cümân*, s. 204; Safedî, *el-Vâfi*, I, s. 126; İbn Kutluboğa, *Tâcüt-Terâcim*, s. 246-267; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, s. 297; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, s. 914-195; İbn el-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, IV, s. 322; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁷⁷ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1756.

⁷⁸ Neseffî, *Burhânüddîn, Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik fi Tefsîri Kelâmi Rabbi'l-Âlemîn Muhtasarı Mefâtihü'l-Ğayb*, Köprülü Kütüphanesi, nr. 123, vr. 744.

⁷⁹ Neseffî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs* (nşr. İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî), Dübey 1422/2001.

⁸⁰ Neseffî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-Azîz*, thk. Üsâme Abdülvehhâb Hamd b. Abdülazîz, Câmî'âtü'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, Ammân/Ürdün 2011.

⁸¹ Neseffî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-Azîz*, thk. Abdülcevvâd Halef Muhammed Hamîd, Câmî'âtü'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, Ammân/Ürdün 2011.

⁸² Neseffî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-Azîz*, thk. Hâlid Mansûr Mahmûd, Câmî'âtü'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, Ammân/Ürdün 2012.

⁸³ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-Habâik fi Ahbâri'l-Melâik*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût/Lübnân 1421/2000, 1. baskı, II, s. 133; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût/Lübnân 1408/1988, 2. baskı, s. 256.

⁸⁴ Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, nşr. Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrût ts., VI, s. 5; VII, s. 106, 258; VIII, s. 461.

⁸⁵ Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrût ts., XV, s. 105, 173.

⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, s. 297.

⁸⁷ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1756; Özen, "İlm-i Hilâf..." s. 178; Sinanoğlu, "Neseffî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

13. *Şerhu'r-Risâleti'l-Kudsiyye bi-Edilletihi'l-Burhâniyye*: Eserin, Gazzâlî'nin *er-Risâletü'l-Kudsiyye*'sinin şerhi olduğu söylenir. Bununla beraber Neseî'nin *er-Risâletü'l-Kudsiyye* adında müstakil bir kitabının olması ve kendi kitabını şerh etmesi de muhtemeldir.⁸⁸

14. *Risâle fi'd-Devr ve't-Teselsül*:⁸⁹

15. *el-Fevâid (Fevâidü Burhâniddîn)*:⁹⁰

16. *Matla'u's-Sa'âde*:⁹¹

17. *Müntehabü'l-Medârik*:⁹²

Kaynaklarda Neseî'ye nispet edilen bu dört eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

18. *el-Kavâdîhu'l-Cedeliyye*:⁹³ Eser Berlin Yazma Eserler Kütüphanesi'nde⁹⁴ bu adıyla Neseî'ye nispet edilirken, Süleymâniye Kütüphanesi'nde⁹⁵ ise *Risâle fi Fesâdi Usûli'l-Ebhâsi'lletî Vada'ahâ Müberrizü'l-Cedeliyyîn* adıyla Esîrüddîn el-Ebherî'ye (ö. 663/1265 [?]) nispet edilmiştir.⁹⁶

19. *Te'ârudat (el-Muhtasar fi't-Tercihât)*: Eser, Neseî'nin eserlerinin bulunduğu bir mecmû'ada yer almakta olup⁹⁷ yazma nüshası Berlin Yazma Eserler Kütüphanesi'ndedir.⁹⁸

3. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Günümüze kadar Neseî ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekildedir:

1. Şükrü Özen, *İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşe'ü'n-Nazar* adlı çalışma, 1999'da Makâlât Dergisi'nde yayımlanmıştır.⁹⁹

2. Neseî'nin *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik fi Tefsîri Kelâmi Rabbi'l-Âlemîn* adlı eserinde yer alan Nâs sûresinin tefsîri, İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî tarafından 2001'de neşredilmiştir.¹⁰⁰

3. Mustafa Sinanoğlu tarafından 2006'da "*Neseî, Burhânüddîn*" maddesi yazılıp DİA'da yayımlanmıştır.¹⁰¹

4. Neseî'nin *et-Terâcih* adlı eserinin tahkik ve değerlendirmesi, Şerîfe binti Ali b. Süleymân tarafından yapılmış ve 2006'da Melik Su'ûd Üniversitesi Dergisi'nde yayımlanmıştır.¹⁰²

5. Neseî'nin *Keşfü'l-Hakâik* adlı eserindeki Fâtiha sûresinin tefsîrinin tahkik ve değerlendirmesi doktora tezi olarak Üsâme Abdülvehhâb tarafından çalışılıp 2011 yılında yayımlanmıştır.¹⁰³

⁸⁸ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 881; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, s. 297.

⁸⁹ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 865; Özen, "*İlm-i Hilâf...*", s. 178; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁹⁰ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1296; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁹¹ Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s.1720; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, s. 297; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁹² Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, vr. 227b.

⁹³ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 31; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁹⁴ Berlin Staatsbibliothek, nr. 5169.

⁹⁵ Şehid Ali Paşa, nr. 2304/4.

⁹⁶ Özen, "*İlm-i Hilâf...*", s. 179.

⁹⁷ Özen, "*İlm-i Hilâf...*", s. 178; Sinanoğlu, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565-567.

⁹⁸ Berlin Staatsbibliothek, nr. 5173.

⁹⁹ Özen, Şükrü, "İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşe'ü'n-nazar", *Makâlât*, sayı: 2 (1999), ss.171-198.

¹⁰⁰ Neseî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, nşr. İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, Dübey 1422/2001.

¹⁰¹ Sinanoğlu, Mustafa, "Neseî, Burhânüddîn", *DİA*, XXXII, ss. 565- 567, İstanbul 2006.

¹⁰² Neseî, *et-Terâcih*, thk. Şerîfe bnt. Ali b. Süleymân, *Mecelletü Câmi'i'l-Melik Su'ûd*, 19 (1427/2006), ss. 889-959.

¹⁰³ Neseî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-Azîz*, thk. Üsâme Abdülvehhâb Hamd b. Abdülazîz, *Câmi'âtü'l-'Ulûmî'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye*, 'Ammân/Ürdün 2011.

6. Neseffî'nin *Keşfü'l-Hakâik* adlı eserinin Bakara sûresinin tefsirinin birinci cüz'ünün tahkik ve değerlendirmesi doktora tezi olarak Abdülcevvâd Halef Muhammed Hamîd tarafından yazılıp 2011 yılında yayımlanmıştır.¹⁰⁴

7. Neseffî'nin *Keşfü'l-Hakâik* adlı tefsirinin Bakara sûresinin ikinci cüz'ünün tahkik ve değerlendirmesi Hâlid Mansûr Mahmûd tarafından çalışılıp 2012 yılında yayımlanmıştır.¹⁰⁵

8. Necmettin Pehlivan ile Hadi Ensar Ceylan tarafından *Âdâbu'l-Bahs Devrimine Doğru Son Evrim: Burhânüddîn en-Neseffî'nin el-Fusûl'ü* adlı çalışmada Neseffî'nin *el-Fusûl* adlı eseri ile Şemsüddîn es-Semerkandî'nin (ö. 702/1303) *Âdâbu'l-Bahs* adlı eseri karşılaştırılarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde 2015 yılında yayımlanmıştır.¹⁰⁶

9. Necmettin Pehlivan ile Hadi Ensar Ceylan tarafından kaleme alınan *Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî el-Hüseynî et-Türki'ye Ait İki Yeni Eser: Şerhu Menşe'i'n-Nazar ve Şerhu'n-Nikât* adlı makalede Neseffî'nin cedel ilmiyle ilgili görüşlerine yer verilmiş ve 2019 yılında Nazariyat Dergisi'nde yayımlanmıştır.¹⁰⁷

10. Ahmet Beken ile Ömer Fidanboy tarafından *Burhânüddîn en-Neseffî'de Ahlâk ve Ahlâk Eğitimi* adlı makale 2020 yılında Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmıştır.¹⁰⁸

11. Ömer Fidanboy'un *Burhânüddîn en-Neseffî'nin Ahlâk Temelli Dindarlık Anlayışı* adındaki çalışma, 2020 yılında İslam ve Yorum IV kitabının birinci cildinde kitap bölümü olarak yayımlanmıştır.¹⁰⁹

12. Ömer Fidanboy'un *Burhânüddîn en-Neseffî'nin Allah Anlayışı -İsimler ve Sıfatlar-* adlı doktora çalışması 2022 yılında Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmıştır.

SONUÇ

Burhânüddîn en-Neseffî, 600/1203 yılında günümüz Özbekistan'ın Karşi şehrinde doğmuş, Dehlî, Şâm ve Bağdât gibi ilim merkezlerine rihleler düzenlemiştir. Kelâm, mantık, felsefe, cedel/nazar, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi farklı alanlarında eserler kaleme almış çok yönlü bir düşündürdür. Eserlerinde felsefi ve mantıkî tartışmalar içerisinde kaybolmadan, pratik değeri göz önünde bulunduran bir yaklaşım sergileyerek sade ve anlaşılır bir dil kullanıp genele hitap etmeyi başarmıştır. Bid'atçı kabul ettiği mezheplere karşı Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunmuş, Ehl-i Sünnet dışındakilere karşı tutucu bir yaklaşım sergilemiştir. Gazzâlî ile Râzî'den oldukça etkilenmiş ve bu iki düşünürün eserlerini merkeze alan eserler kaleme almıştır. Mâtürîdî bir coğrafyada yetişmesine ve fıkihta Hanefî mezhebini benimsemesine rağmen Gazzâlî ile Râzî'den etkilenmesi sonucu i'tikatta Eş'arî geleneği takip etmiştir. Bununla birlikte mezhepsel taassuptan uzak durmuş, genellikle Eş'arî, yer yer de Mâtürîdî görüşleri savunmuştur. Ayrıca Gazzâlî ve Râzî'den istifade etmesi, onun Râzî ile başlayan felsefi kelâm sürecinin kaynaklarından birisi olduğu yorumunu mümkün kılmaktadır. Neseffî, cedel ilmindeki maharetiyle şöhret kazanıp Ebû Hâmid Rüknuddîn el-'Amîdî'nin metodunu takip etmiştir.

Neseffî, akılcı yaklaşımının yanında nassa da önem vermiştir. Olaylara yüzeysel yaklaşmayıp problemleri akılcı bir şekilde değerlendirmiş, tutucu bir tavır sergilemekten sakınmıştır. Neseffî, yöntemi ve görüşleriyle kendisinden sonrakileri etkileyen bir düşündürdür. Nitekim Semerkandî ve Hillî gibi önemli şahsiyetler ondan ders almıştır. Neseffî, kelâmî

¹⁰⁴ Neseffî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-'Azîz*, thk. Abdülcevvâd Halef Muhammed Hamîd, Câmî'âtü'l-'Ulûmî'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, 'Ammân/Ürdün 2011.

¹⁰⁵ Neseffî, *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-'Azîz*, thk. Hâlid Mansûr Mahmûd, Câmî'âtü'l-'Ulûmî'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, 'Ammân/Ürdün 2012.

¹⁰⁶ Pehlivan, Necmettin-Ceylan, Hadi Ensar, "Âdâbu'l-Bahs Devrimine Doğru Son Evrim: Burhânüddîn en-Neseffî'nin el-Fusûl'ü" *AÜİFD*, 56: 2 (2015), ss.1-75.

¹⁰⁷ Pehlivan, Necmettin-Ceylan, Hadi Ensar, "Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî el-Hüseynî et-Türki'ye Ait İki Yeni Eser: Şerhu Menşe'i'n-Nazar ve Şerhu'n-Nikât", *Nazariyat* 6: 1 (Nisan 2020), ss. 115-207.

¹⁰⁸ Beken, Ahmet-Fidanboy, Ömer, "Burhânüddîn en-Neseffî'de (ö. 687/1289) Ahlâk ve Ahlâk Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, XX (2020), ss. 387-409.

¹⁰⁹ Fidanboy, Ömer, *Burhânüddîn en-Neseffî'nin Allah Anlayışı -İsimler ve Sıfatlar-*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Adana 2022, s. 3-4.

eserlerinde özgün fikirler üretmekten ziyade mevcut görüşleri ele alıp bunları kendi düşünceleri etrafında mezcetme yoluna gitmiştir. Ahlâk ve ibadet temelli bir eğitim anlayışı ortaya koyan Neseî, kelâmî ve felsefî kimliğinin yanında tasavvûfî bir eğilime de sahip olup bu husus onun kelâmî eser ve görüşlerine açık bir şekilde yansımıştır.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût ts.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *'İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, yy., ts.
- Bağdadî, İsmail b. Muhammed Emîn el-Bâbânî, *Îzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût ts.
- *Hediyetü'l-'Ârifîn Esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût ts.
- Beken, Ahmet-Fidanboy, Ömer, "Burhânüddîn en-Neseî'de (ö. 687/1289) Ahlâk ve Ahlâk Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, XX (2020), ss. 387-409.
- Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Littiratur*, Leiden 1943-1949.
- *Supplemmand*, Leiden 1937-1942.
- Bursevî, İsmâil Hakki, *Rûhu'l-Beyân*, nşr. Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût ts.
- Çelebî, Katib Mustafa b. 'Abdillâh el-Kostantînî, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrût 1941.
- Davûdî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût ts.
- Fidanboy, Ömer, "*Burhânüddîn en-Neseî'nin Ahlâk Temelli Dindarlık Anlayışı*", İslam ve Yorum IV, İnönü Üniversitesi Yayınları: 93, Malatya 2020, ss. 207-228.
- Fidanboy, Ömer, *Burhânüddîn en-Neseî'nin Allah Anlayışı -İsimler ve Sıfatlar-*, Basılmamış Doktora Tezi, Adana 2022.
- Hasenî, Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdil'âlî et-Tâlî, *el-İ'lâm bi-men fî Târîhi'l-Hind mine'l-A'lâm: Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, Dâru İbni Hazm, Beyrût 1420/1999.
- Hicranî, Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdullâh b. Ahmed b. Ali Bâ Mahreme el-Hadremî eş-Şâfi'î, *Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yânî'd-Dehr*, thk. Cum'a Mekrî-Halid Zevârî, I-VI, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008.
- İbn Ğazzî, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Abdirrahmân, *Divânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1990.
- İbn 'İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, I-XI, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1986-1993.
- İbn Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, I-III, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1413/1992.
- İbn Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Ma'arrî el-Kindî, *Târîhu İbni'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1417/1996.
- Kehhâle, Ömer Rızâ b. Muhammed ed-Dımaşkî, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrût 1406/1986.
- Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II, Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd-Dekken 1914.

- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Matbaatu's-Sa'âde, Kâhire 1324.
- Nesefî, *Tefsîru Sûreti'n-Nâs*, (neşredenin girişi) nşr. İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, Dübey 1422/2001.
- *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-'Azîz*, thk. Üsâme Abdülvehhâb Hamd b. Abdülazîz, Câmî'âtü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, 'Ammân/Ürdün 2011.
- *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-'Azîz*, thk. Abdülcevvâd Halef Muhammed Hamîd, Câmî'âtü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, Ammân/Ürdün 2011.
- *Keşfü'l-Hakâik ve Şerhu'd-Dekâik min Tefsîri Kelâmillâhi'l-'Azîz*, thk. Hâlid Mansûr Mahmûd, Câmî'âtü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-'Âlemiyye, Ammân/Ürdün 2012.
- *et-Terâcih*, thk. Şerîfe bnt. Ali b. Süleymân, Mecelletü Câmî'i'l-Melik Su'ûd, 19 (1427/2006), ss. 889-959.
- Özen, Şükrü, "İlm-i Hilâf Yahut Fukahâ Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşe'ü'n-nazar", Makâlât, sayı: 2 (1999), ss. 171-198.
- Pehlivan, Necmettin-Ceylan, Hadi Ensar, "Âdâbu'l-Bahs Devrimine Doğru Son Evrim: Burhânüddîn en-Nesefî'nin el-Fusûl'ü" *AÜİFD*, 56: 2 (2015), ss.1-75.
- "Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî el-Hüseynî et-Türki'ye Ait İki Yeni Eser: Şerhu Menşe'i'n-Nazar ve Şerhu'n-Nikât", *Nazariyat* 6: 1 (Nisan 2020), ss. 115-207.
- Safedî Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûtî-Mustafa Türkî, I-XXIX, Dâru İhyâit- Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 1420/2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, thk. Abdullâh Ömer el-Bârûdî, Beyrût 1988.
- Sinanoglu, "Nesefî, Burhânüddîn", DİA, XXXII, ss. 565-567, İstanbul 2006.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd, 1. baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût/Lübnân 1421/2000.
- *el-Hâvi li'l-Fetâvî*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût/Lübnân 1408/1988.
- Tehânevî, Muhammed b. Alî b. Kâdî Muhammed Hâmid el-Hanefî el-Fârûkî, *Mevsû'atü Keşşâfi Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1996.
- Temîmî, Takiyyüddîn Abdülkâdir, *Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettaf Muhammed el-Huluv, Riyâd 1989.
- Yâfi'î Ebû Muhammed 'Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, I-IV, Dâru'l-Mektebeti'l-'İlmiyye, Beyrût 1418/1997.
- Yeşilyurt, Temel, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LIII, Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 1993.
- *el-İber fî Haberi men Ğaber (et-Târîhu'l-Evsat)*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Darü'l-Kütubi'l-'İlmiyye, I-IV, Beyrût 1405/1985.
- Zirikî, Ebû Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melayîn, yy., 2002.